

บทความวิจัย (Research Article)

จารึกชัยจำปา 2 ไม่ได้ชำรุดมากอย่างที่คิด: ข้อเสนอใหม่เรื่องฉันทลักษณ์ คำอ่าน คำแปล และคำศัพท์ว่า “เศาทุโธหนี”

Sap Champa inscription 2 was not extremely dilapidated as expected: new suggestion on the prosody, transliteration, translation and word as “Śauddhodani”

พระมหาวิศักดิ์ วาปีกุลเศรษฐ์¹

Phramaha Kaweesak Wapeekunlaset¹

บทคัดย่อ

บทความนี้มีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษาจารึกชัยจำปา 2 ซึ่งเป็นจารึกภาษาสันสกฤต จารด้วยอักษรสมัยหลังปัลลวะ ราวพุทธศตวรรษที่ 13-14 พบที่เมืองโบราณชัยจำปา ตำบลชัยจำปา อำเภอลำปาง จังหวัดลพบุรี ด้วยวิธีการอ่าน แปล และตีความใหม่ ผลการศึกษาพบว่าจารึกหลักนี้ไม่ได้ชำรุดมากอย่างที่ระบุไว้ในทะเบียนประวัติ ประพันธ์เป็นศารทูลวิกิริฉันทฉันท จำนวน 1 บท มีเนื้อหาวาดด้วยการสรรเสริญพระพุทธเจ้า ทั้งยังพบคำสำคัญว่า “เศาทุโธหนี” (พระโอรสของพระเจ้าศุทโธณะ) ซึ่งแม้จะเป็นพระนามของพระพุทธเจ้าที่ปรากฏในคัมภีร์พุทธศาสนาหลายนิกาย แต่สันนิษฐานว่าจารึกหลักนี้มีความเกี่ยวข้องกับนิกายเถรวาทที่ใช้ภาษาสันสกฤต นั่นคือนิกายสรราวาสตีวาท

คำสำคัญ: จารึกชัยจำปา 2 ฉันทลักษณ์ คำอ่าน คำแปล

Abstract

Sap Champa inscription 2 was written in Sanskrit with Post-Pallava script between 7th – 8th centuries, found in Sap Champa ancient city, Sap Champa locality, Tha Luang district, Lop Buri province. The study discovered that this inscription was not extremely dilapidated as told in the record, but slightly damaged

¹ นักวิชาการอิสระ

Independent scholar

* Corresponding author; email: kaweesak.w@gmail.com

hence the new interpretation can be made and found that it was written in one verse namely Śardūvikrīḍita. In addition, there was a significant word as “Śauddhodani” (the son of Śuddhodana), which was the Buddha’s name appeared in the texts of many of Buddhist schools such as Sarvāsativāda, Mahāyāna Vajrayāna etc.

Keywords: *Sap Champa Inscription 2* prosody transliteration translation

บทนำ

จารึกหลักหนึ่งพบที่เมืองโบราณชบะจำปา ตำบลชบะจำปา อำเภอท่าหลวง จังหวัดลพบุรี เมื่อวันที่ 12 ธันวาคม พ.ศ. 2523 โดยราษฎรในหมู่บ้านใกล้เคียงชบะจำปา กองหอสมุดแห่งชาติ กำหนดทะเบียนจารึกเป็น “ลบ. 15” ในหนังสือจารึกโบราณรุ่นแรกพบที่ลพบุรีและใกล้เคียง กำหนดเป็น “จารึกเมืองชบะจำปา 2” จารึกในประเทศไทย เล่ม 1 กำหนดเป็น “จารึกชบะจำปา 2” ปัจจุบันอยู่ที่พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ สมเด็จพระนารายณ์ ตำบลท่าหิน อำเภอเมืองลพบุรี จังหวัดลพบุรี (กรมศิลปากร, 2559ก, น. 328; ศูนย์มานุษยวิทยาสิรินธร (องค์การมหาชน), 2562)

สำหรับเมืองโบราณชบะจำปานั้น จากหลักฐานทางโบราณคดี กล่าวได้ว่าเป็นเมืองโบราณในกลุ่มวัฒนธรรมทวารวดี ซึ่งเป็นวัฒนธรรมโบราณรุ่นแรก ๆ ที่ได้รับอิทธิพลจากวัฒนธรรมอินเดีย ในตัวเมืองมีคูเมืองที่ลึกมากและมีกำแพงดินล้อมรอบถึง 2 ชั้น นอกจากนี้ยังพบโบราณวัตถุแบบทวารวดีเป็นจำนวนมาก เช่น กวางหมอบ เศียรพระพุทธรูป ชิ้นส่วนพระธรรมจักร รวมทั้งจารึกอีกหลายชิ้น (ศูนย์มานุษยวิทยาสิรินธร (องค์การมหาชน), 2562)

จารึกชบะจำปา 2 เป็นจารึกภาษาสันสกฤต จารด้วยอักษรสมัยหลังปัลลวะ ไม่ปรากฏศักราชในเนื้อหา แต่สามารถกำหนดอายุจากรูปอักษรได้ว่าอยู่ราวพุทธศตวรรษที่ 13-14 จารึกมี 1 ด้าน มีข้อความ 12 บรรทัด เป็นศิลาประเภหินทราย กว้าง 12 ซม. สูง 59 ซม. ลักษณะวัตถุมีความชำรุดมาก (กรมศิลปากร, 2559ก, น. 328) จารึกหลักนี้เป็นจารึกภาษาสันสกฤตเพียงหลักเดียวที่พบบริเวณชบะจำปา นอกจากนั้นเป็นจารึกภาษาบาลีที่คัดจากพระไตรปิฎก (ภูธร ภูมะธน, 2558, น. 61-65; อุเทน วงศ์สถิตย์, 2556, น. 8-9) อาจกล่าวได้ว่า “หากต้องการเผยแพร่หลักธรรมพระพุทธศาสนาจะจารึกเป็นภาษาบาลี หากต้องการบอกเล่าเรื่องราวโลกจะจารึกเป็นภาษาสันสกฤต” (ภูธร ภูมะธน, 2558, น. 34)

สำหรับเนื้อหาของจารึกหลักนี้ ศูนย์มานุษยวิทยาสิรินธร (องค์การมหาชน) (2562) ระบุว่า “เนื่องจากจารึกชำรุดมาก จึงไม่ทราบว่าจารึกกล่าวถึงใคร แต่เนื้อความโดยรวมดูเหมือนว่า

จะเป็นจารึกสรรเสริญคุณงามความดีของบุคคลใดบุคคลหนึ่ง ซึ่งอาจเป็นพระยาของเมืองนี้ โดยยกย่องว่าทรงเป็นใหญ่ในแผ่นดิน ทรงนับถือพระพุทธศาสนา เป็นผู้มีความสัตย์ มีธรรม คือ ความเสียสละ และความกรุณา ทั้งยังเป็นผู้ที่มีความเคารพต่อครูอาจารย์”

ประเด็นที่จะนำเสนอในบทความนี้เกิดจากข้อสังเกตที่ทะเบียนระบุว่าจารึกหลักนี้ “ชำรุดมาก” จึงเกิดคำถามว่าชำรุดมากเพียงใด หากอ่านหรือแปลใหม่จะตอบคำถามนี้หรือไม่ ผู้เขียนจึงมีวัตถุประสงค์ในการอ่านและแปลใหม่ในครั้งนี้

จารึกชัยจำปา 2: คำอ่านและคำแปลในการพิมพ์เผยแพร่ที่ผ่านมา

จารึกชัยจำปา 2 (ภาพ 1 และ 2) ได้รับการปริวรรตและแปลจำนวน 4 ครั้ง คือ ครั้งที่ 1 - 3 ปริวรรตเป็นอักษรไทยและแปลเป็นภาษาไทยโดยชะเอม แก้วคล้าย ตีพิมพ์ในหนังสือจารึกโบราณรุ่นแรกพบที่ลพบุรีและใกล้เคียง ปี 2524 จารึกในประเทศไทย เล่ม 1 ปี 2529 และจารึกในประเทศไทย เล่ม 1 ฉบับพิมพ์ใหม่ ปี 2559 นอกจากนี้ สัตยพรต ศาสตรี (Satya Vrat Shastri) ได้ปริวรรตเป็นอักษรเทวนาครีและโรมันโดยใช้ต้นฉบับอักษรไทยของชะเอม แก้วคล้าย แล้วแปลเป็นภาษาอังกฤษ ตีพิมพ์ในหนังสือ *Sanskrit Inscriptions of Thailand* ปี 2014

ภาพ 1 และ 2 จารึกชัยจำปา 2

ที่มา: <https://db.sac.or.th/inscriptions/inscribe/detail/925>

ในที่นี้ผู้เขียนคัดคำอ่านและคำแปลของชะเอม แก้วคล้าย จากหนังสือ*จารึกในประเทศไทย เล่ม 1 ฉบับพิมพ์ใหม่* ปี 2559 (ตาราง 1) มาไว้ดังนี้

ตาราง 1 คำอ่านและคำแปลจารึกชัยจำปา 2 ของชะเอม แก้วคล้าย

คำอ่าน	คำแปล
1. _____ โจรทโททนิสาทุกา(ม) _____	1. _____ สร้างหลักฐานไว้เพื่อผู้ใคร่รู้ _____
2. _____ ทควนสกุ _____	2. _____ ผู้เป็นเจ้าของป่า _____
3. _____ ณั ภูธร // โส _____	3. _____ ผู้เป็นใหญ่ในแผ่นดิน _____
4. _____ นณชินโพธิริ _____	4. _____ เป็นผู้นับถือพุทธศาสนา (ผู้กล่าวถึง การตรัสรู้ของพุทธะ) _____
5. _____ ศุภคนเทศย _____	5. _____ ของผู้เป็นใหญ่ในศุภคันทะ _____
6. _____ จูเท มณิ // โลก _____	6. _____ แก้วมณี ที่มวยผม // ในโลก _____
7. _____ โลกหิตาย โค _____	7. _____ เพื่อประโยชน์แก่อุทิศแก่ชาวโลก _____
8. _____ ขวธิปิตรินนายสท _____	8. _____ เป็นพระเจ้าแผ่นดินที่ยิ่งใหญ่ เป็น _____
9. _____ ทุตรสฤติ // สสตย _____	ผู้นำ _____
10. _____ ตยาคฤปารต _____	9. _____ ได้ตั้งอยู่ในฐานะอันสูงสุด // ผู้มีคำ _____
11. _____ สสธิ-ชณณจิรวว _____	สัตย์ _____
12. _____ นปุรา ภูราชเต _____	10. _____ เป็นผู้ประกอบด้วยธรรมคือทานและ _____
	ความกรุณา _____
	11. _____ เป็นผู้มีความเคารพต่อครูอาจารย์ _____
	12. _____ ย่อมรุ่งเรืองในกาลก่อน _____

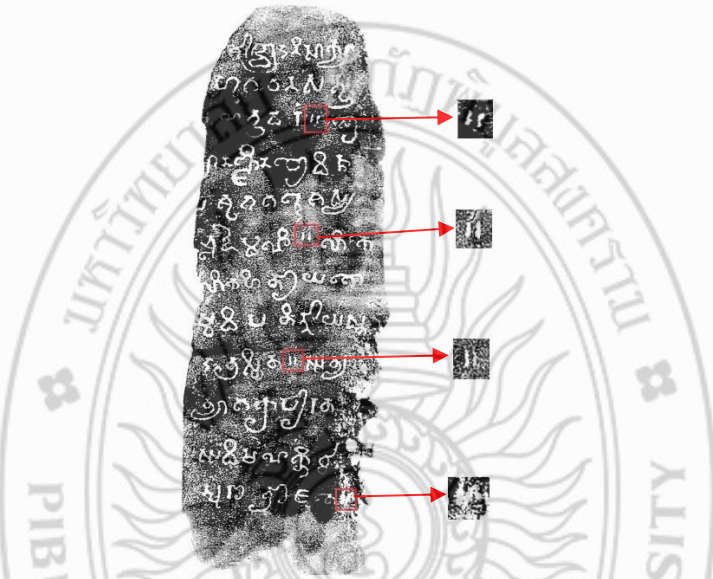
(กรมศิลปากร, 2559ก, น. 330)

ตามทะเบียนระบุว่าจารึกหลักนี้ “**ชำรุดมาก**” (กรมศิลปากร, 2559ก, น. 328) เพราะ คาดว่าจารึกหลักนี้น่าจะมีความกว้างในด้านซ้ายและขวามากกว่านี้หรืออ่านวนรอบไปทางขวามือ เหมือนจารึกประเภทเสาแปดเหลี่ยมที่พบบริเวณเดียวกัน จึงอาจเป็นเหตุผลที่หนังสือ*จารึกในประเทศไทย เล่ม 1* ใส่ชื่อยาว (_____) ไว้เพื่อระบุว่าตัวอักษรที่หายไปนั้นกำหนดไม่ได้ว่ามีกี่ตัว

อย่างไรก็ตาม เมื่อผู้เขียนพิจารณาคำอ่านใหม่ ได้สังเกตเห็นเครื่องหมายจบประโยค (II) ในบรรทัดที่ 3, 6, 9 และ 12 (ภาพ 3) คล้ายกับ*จารึกวัดเสมาเมือง (นศ. 9)* ซึ่งแต่งเป็นฉันทและใช้ เครื่องหมายนี้กำกับในบาทที่ 4 ของฉันทแต่ละบท จึงมีข้อสันนิษฐานในเบื้องต้นว่าจารึกหลักนี้ น่าจะแต่งด้วยคำประพันธ์ประเภทฉันท

จารึกชัยจำปา 2 ไม่ได้ชำรุดมากอย่างที่คิด: ข้อเสนอใหม่เรื่องฉันทลักษณ์

ผู้เขียนพบเครื่องหมายจบประโยค (II) กำกับในบรรทัดที่ 3, 6, 9 และ 12 (ภาพ 3) จึงสันนิษฐานในเบื้องต้นว่าจารึกหลักนี้แต่งด้วยคำประพันธ์ประเภทฉันท เพราะโดยทั่วไปแล้ว เครื่องหมายจบประโยคเช่นนี้มักใช้กำกับบาทที่ 4 ของฉันทที่เป็นจารึกภาษาสันสกฤต

ภาพ 3 สำเนาจารึกชัยจำปา 2 และเครื่องหมายจบประโยค (II)

ที่มา: ปรับปรุงจาก https://db.sac.or.th/inscriptions/inscribe/image_detail/20210

ถ้าหากจารึกหลักใดมีการจารแต่ละบาทเว้นวรรคช่องไฟอย่างเป็นระเบียบก็มักจะไม่มีปัญหาในการอ่านและทราบได้ทันทีว่าแต่งเป็นฉันท เช่น จารึกหุบเขาช่องคอย จารึกของพระเจ้าจิตรเสน (มหันทรรวมัน) ฯลฯ อย่างไรก็ตามมีจารึกหลายหลักที่แต่งเป็นฉันทแต่ไม่มีการแบ่งบาทเว้นวรรคช่องไฟอย่างเป็นระเบียบ ซึ่งผู้อ่านต้องสังเกตและเรียงเป็นฉันทด้วยตัวเอง เช่น จารึกวัดเสมาเมือง (นศ. 9) ฯลฯ

นอกจากนี้ผู้เขียนพบว่าบางครั้งเครื่องหมายจบประโยคก็ไม่ได้กำกับบาทที่ 4 เสมอไป เช่น จารึกพระเจ้าสุทโธทิต 1 (วัดดอนแก้ว) (ลพ. 1) ด้านที่ 1 ภาษาบาลี อักษรอมัญโบราณ (พุทธศตวรรษที่ 17) จารข้อความภาษาบาลีต่อกันเรื่อยไป ผู้อ่านจารึกต้องนำมาเรียงเป็นฉันทด้วยตัวเอง ดังตัวอย่างบรรทัดที่ 1-3 (ตาราง 2) ว่า

ตาราง 2 ข้อความภาษาบาลีในจารึกพระเจ้าสุทโธทัญญา 1 (วัดดอนแก้ว)

ข้อความในจารึก บรรทัดที่ 1-3	จัดเรียงเป็นอนุภาคฉันท
1. ๐ สุวาอิสิทถยาขยรติสฺสเรน	สุวาอิสิทถยาขยรติสฺสเรน
2. ฉววิส วสสิน ปโยชิตน ๐ อุโปสถาการวริ	ฉววิส วสสิน ปโยชิตน ๐
3. ...มึ มยา กตถุเชตวนาลย์ ลย์ ๐ ติสเสกวสสิน	อุโปสถาการวริ (มโนรม) มยา กตถุเชตวนาลย์ ลย์ ๐ ติสเสกวสสิน ฯลฯ

(กรมศิลปากร, 2559ช, น. 154)

จะเห็นได้ว่าเครื่องหมายจปประโยค (๐) ในจารึกพระเจ้าสุทโธทัญญา 1 กำกับทุกสองบาทของอนุภาคฉันท มิได้กำกับตอนจบสุดท้ายในบาทที่ 4 ดังนั้น จึงเป็นเหตุผลให้ผู้เขียนได้แนวคิดที่ว่าเครื่องหมายจปประโยคไม่จำเป็นต้องกำกับในบาทที่ 4 ก็ได้

ประเด็นดังกล่าวทำให้ตั้งข้อสังเกตต่อจารึกฉบับจำปา 2 ว่าไม่ได้มีความกว้างในด้านซ้ายและขวามากไปกว่านี้และไม่ได้อ่านวนขวามือแบบจารึกประเภทเสาแปดเหลี่ยม แท้จริงแล้วเป็น “จารึกหน้าเดียวที่ต้องอ่านสุดบรรทัดแล้วอ่านต่อบรรทัดถัดมา” ซึ่งแต่ละบรรทัดมี 5 ถึง 7 พยางค์เท่านั้น

เมื่อได้พิจารณาอ่านแล้วนำมาเรียงเป็นฉันทพบว่า เป็นศารทูลวิกริตฉันท (ฉันทที่ออกเสียงเหมือนจิ้งหะการก้าวกระโดดของเสือดาว) ซึ่งแต่ละบาทมี 19 พยางค์ ประกอบไปด้วย ม ส ช ส ต ต คณะ และครุลอย 1 พยางค์ และเครื่องหมาย (II) มีไว้เพื่อกำกับทุกบาท มีข้อกำหนดแบบแผนของฉันทและตัวอย่างคำในจารึกเทียบกันดังนี้

ข้อกำหนดของศารทูลวิกริตฉันท (19 พยางค์)

— — — / ๐ ๐ — / ๐ — ๐ / ๐ ๐ — / — — ๐ / — — ๐ / —

จารึกฉบับจำปา 2

— เสาทุ โธ / ท นิ สาก / ย — ห / ภ ว น / ส ฐ ๐ / ณ ฐ ฐ / ร ี II

โส -า นณ / ชิน โฟ / ธิ รู ๐ / ศุ ภ คน / เท ศส ย / จู ทาม / ณิ II

โล เก โล / ก หิ ตา / ย โคษ ว / ธิ ป ติรุ / นนา ยส ต / ทต รสุ ธิ / ต- II

สสตุ ยตุ ยา / ค กฤ ปา / ร ตส ส / ธิ ษ ณณ / จิรุ ววน ปุ / รา ภรา ช / เต II

หมายเหตุ: สัญลักษณ์ — แทนพยางค์เสียงหนัก (ครุ) ส่วน ๐ แทนพยางค์เสียงเบา (ลหุ)

จากการเรียงเป็นฉันท์ข้างต้นจะเห็นได้ว่า ตัวอักษรที่ชำรุดหายไปนั้นมี 5 ตัว ได้แก่ พยางค์ที่ 1, 8 และ 15 ของบาทที่ 1 และพยางค์ที่ 2 และ 9 ของบาทที่ 2 ซึ่งตัวอักษรที่ชำรุดเหล่านี้ล้วนเป็นคำแรกที่อยู่ในตำแหน่งขอบด้านซ้ายของจารึก บรรทัดที่ 1 ถึง 5 (ภาพ 4)

ภาพ 4 ตัวอักษร 5 ตัวที่ชำรุดในขอบด้านซ้ายของจารึกชัยจำปา 2

ที่มา: ปรับปรุงจาก https://db.sac.or.th/inscriptions/inscribe/image_detail/20210

การพบว่าจารึกหลักนี้แต่งเป็นศารทูลวิกิริจิตฉันท์นั้นจะนำไปสู่การอ่านคำในจารึกใหม่ เพื่อให้ถูกต้องตามข้อกำหนดพยางค์หนัก/เบาของฉันท์ลักษณะ และอาจจะสันนิษฐานคำที่หายไปได้ ซึ่งทั้งหมดนี้จะนำไปสู่การแปลที่คาดว่าจะถูกต้องให้ได้มากที่สุด

จารึกชัยจำปา 2: ข้อเสนอใหม่เรื่องคำอ่านและคำแปล

เมื่อทราบว่าเป็นศารทูลวิกิริจิตฉันท์แล้ว ผู้เขียนได้จัดเรียงข้อความใหม่ในรูปฉันท์ลักษณะ อ่านให้ถูกต้องตามพยางค์ข้อกำหนดของฉันท์ สันนิษฐานคำที่หายไป และแปลใหม่ดังนี้

คำอ่านใหม่

- (1) [ย] เสาทโททนิสาทย[สี](2)หกวรํ สํภู(3)[ข]ณิ ภูธรํ ॥
 โส(4)[ป]ยานถ ขินโพธิรู(5)[ป]ศุภคน เทศสย (6) จูทามณิ ॥
 โลเก (7) โลกทิตาย โค(8)ชวธิปติรุ นนายส ต(9)ทตร สติต- ॥
 ส สตย(10)ตยาคฤปารต(11)ส ส ธิษณณ จิริว(12)น ปุรา ภาวชเต ॥

คำแปลใหม่

พระองค์ผู้ทรงเป็นอธิบดีเหนือผืนแผ่นดินทั้งหลาย ทรงเป็นผู้นำ ทรงประทับอยู่บนที่ประทับสำหรับพระองค์ผู้ทรงเป็นสิงห์แห่งชาวศากยะคือพระโอรสของพระเจ้าศุทโธทนะ ซึ่งเป็นประหนึ่งภูเขาคู่ที่พร้อมไปด้วยเครื่องประดับ เป็นดุจสะพานทั้งดงามอยู่ในรูปแห่งพระโพธิญาณของ

พระชินเจ้า เป็นจุดแก้วประดับเศียรของเมือง (เทศะ) เพื่อประโยชน์สุขของชาวโลก ทรงพึงพอพระทัยในความสัจดี การสละทุกสิ่งทุกอย่าง และพระกรุณา ได้ส่องแสงจำอยู่ต่อหน้า (กองทัพ?) ของพญามาร

หมายเหตุ: ในตัวบทภาษาสันสกฤต ตัวเลขใน ( ) หมายถึง “บรรทัดในจารึก” ส่วนคำใน [ ] หมายถึง “คำที่ผู้เขียนสันนิษฐานขึ้นมาโดยอิงตามบริบทและข้อกำหนดของฉันทลักษณ์” และในคำแปลภาษาไทย เนื้อความใน ( ) หมายถึง “ผู้เขียนเพิ่มเข้ามาเพื่อขยายความ”

ข้อสังเกต: พยางค์แรกของบาทที่ 1 ในจารึกขำรุต ผู้เขียนสันนิษฐานเป็นคำว่า “[ยั]” (อันไต) ขยายคำว่า “เศาทโทหนิสากย[สี]หวน” (ที่ประทับสำหรับพระองค์ผู้ทรงเป็นสิ่งแห่งชาวศากยะคือพระโอรสของพระเจ้าศุทโธทนะ) ซึ่งเป็นนปุงสกลิงค์ ปฐมาวิภตติ เอกพจน์ ทำหน้าที่เป็นประธานของประโยค อย่างไรก็ตาม หากเป็นภาษาสันสกฤตแบบแผนควรจะเป็นคำว่า “[ยจ]” ซึ่งมีศัพท์เดิมคือ “ยต” เมื่อสนธิกับพยางค์แรกของคำหลังคือ ศ ในคำว่า “เศาทโทหนิ” ซึ่งเป็นพยัญชนะวรรคतालुष (Palatal) พยัญชนะ ต ในคำว่า “ยต” จะต้องเลื่อนฐานกรณ์ตามวรรคतालुषขึ้นมาเป็น จ ด้วย (วิสุทธ์ บุชยกุล, 2554, น. 39) กลายเป็น “[ยจ]เศาทโทหนิ” หรือ “[ยจ]เฉาโทหนิ” แต่ที่ผู้เขียนไม่สันนิษฐานว่าเป็น “[ยจ]” เนื่องจากถ้าเป็นคำนี้จริง ในจารึกจะต้องจาร จ เป็นพยัญชนะตัวเต็มและจาร ศ ในคำว่า “เศาทโทหนิ” เป็นพยัญชนะตัวเชิงอยู่ได้ จ ซึ่งในความเป็นจริงแล้ว จารึกหลักนี้จาร ศ เป็นพยัญชนะตัวเต็ม (ภาพ 6)

ภาพ 6 พยัญชนะ ศ เป็นพยัญชนะตัวเต็ม

ที่มา: ปรับปรุงจาก https://db.sac.or.th/inscriptions/inscribe/image_detail/20210

ดังนั้นจึงไม่สามารถสันนิษฐานเป็นคำว่า “[ยจ]” ได้ กระนั้น การสันนิษฐานเป็นคำว่า “[ยั]” ก็มีข้อให้ถกเถียงได้ว่าคำนี้เป็นนปุงสกลิงค์ ปฐมาวิภตติ เอกพจน์ ไม่มีใช้ในภาษาสันสกฤตแบบแผน หากแต่เป็นรูปคำที่ใช้ในภาษาบาลี อย่างไรก็ตาม คำว่า “ยั” ที่เป็นนปุงสกลิงค์ ปฐมาวิภตติ เอกพจน์นี้ก็พบได้ในคัมภีร์มหาวัสตฺอวทาน อันเป็นพระวินัยปิฎกของนิกายโลโกตรวาท ซึ่งแต่งด้วยภาษาสันสกฤตผสมภาษาบาลีและปรากฤต (Hybrid Sanskrit) ซึ่งเป็นภาษาที่ใช้ในการเขียนหลักธรรมหรือเรื่องราวทางพุทธศาสนาของนิกายสรรวาสติวาท โลโกตรวาท หรือนิกายอื่นที่แตกแขนงมาจากมหาสังฆิกะ (สำเนียง เลื่อมใส, 2553, น. (5), 287, 325) และผู้เขียนสันนิษฐานว่ากรณีเช่นนี้ที่ปรากฏในจารึกขำรุต 2 อาจเกิดจากการสัมผัสภาษา (Language

contact) คือปรากฏการณ์ที่ผู้แต่งรู้มากกว่า 1 ภาษาแล้วใช้ภาษาสลับกันไปมา ทำให้ภาษามีอิทธิพลต่อกัน แทรกแซงกัน หรือยืมซึ่งกันและกัน (สำนักงานราชบัณฑิตยสภา, 2560, น. 247) กล่าวคือเป็นไปได้ว่าผู้แต่งจารึกหลักนี้นอกจากจะรู้ภาษาสันสกฤตแล้วยังอาจรู้ภาษาบาลีด้วย เพราะในเมืองโบราณชัชจาปาแล้วแต่พบจารึกภาษาบาลีที่คัดเนื้อหามาจากพระไตรปิฎก ยกเว้นจารึกชัชจาปา 2 ที่เป็นภาษาสันสกฤตเพียงหลักเดียว ดังนั้น จากตำแหน่งของจารึกที่ชำรุดหายไป พยางค์เดียนี่ ผู้เขียนจึงสันนิษฐานเป็นคำว่า “[ยั]”

พยางค์ว่า นั และ ส ในระหว่างคำว่า “-ภวนั สมิฏฺษฺยณั” นั้นในจารึกปรากฏเพียงรูปอักษร น กับ ส เท่านั้น ไม่ประกอบกับสระใด ๆ ซึ่งจะผิดคณะอย่างแน่นอน เพราะตำแหน่งนี้ต้องการเสียงครุ ผู้เขียนจึงสันนิษฐานว่าสระที่หายไปน่าจะเป็นอนุสวาร (นิคหิต) จึงได้เพิ่มเข้ามา

คำว่า “สาทุกย-” ถ้าเป็นไปได้ตามภาษาสันสกฤตแบบแผนควรจะเป็นคำว่า “ศากย-” แต่จารึกภาษาสันสกฤตส่วนมากในประเทศไทย กัมพูชา ลาว อาจใช้พยัญชนะ ศ ษ ส สลับกันบ้าง หรือเป็นไปได้ว่าอาจเกิดจากการสัมผัสภาษาบาลีที่ใช้เพียง ส เดียว

บาทที่ 2 คำว่า “จุกทา-” ถ้าเป็นไปได้ตามภาษาสันสกฤตแบบแผนควรจะเป็นคำว่า “จุกทา-” แต่จารึกภาษาสันสกฤตส่วนมากในประเทศไทย กัมพูชา ลาว มักใช้พยัญชนะวรรค ต แทนวรรค ฎ

บาทที่ 4 คำว่า “จิริววน” ยังมีข้อสงสัยอยู่ เนื่องจากไม่สามารถหาที่มาของคำได้ ทั้งรูปอักษรในตำแหน่งนี้ค่อนข้างอ่านได้ยาก ผู้เขียนจึงไม่ได้แปลและขอคงคำอ่านเดิมของชะเอม แก้วคล้ายไว้

จากการอ่านใหม่โดยอาศัยรูปแบบการทูลวิกริตฉันทันท์นี้ทำให้ทราบว่าแท้จริงแล้วจารึกหลักนี้ไม่ได้ชำรุดมาก มีเพียง 5 ตัวอักษรที่หายไป ผู้เขียนได้สันนิษฐานคำที่หายไปนี้ขึ้นมาโดยอิงตามบริบทและข้อกำหนดของฉันทลักษณ์แล้วนำไปสู่การแปลใหม่ จึงได้ตีความต่างจากคำแปลของชะเอม แก้วคล้าย (กรมศิลปากร, 2559ก, น. 330) ดังนี้

1) เนื้อความในจารึกหลักนี้เป็น การสรรเสริญพระพุทธเจ้าศากยมนุผู้ทรงเป็นอธิบดีเหนือผืนแผ่นดินทั้งหลาย ต่างจากคำแปลเดิมที่สื่อถึงการสรรเสริญคุณงามความดีของผู้ปกครองเมืองนี้ (ภูธร ภูมะธน, 2558, น. 34; ศูนย์มานุษยวิทยาสิรินธร (องค์การมหาชน), 2562)

2) ในบาทที่ 1 และ 2 (บรรทัดที่ 1-6) ชะเอม แก้วคล้ายอ่านบรรทัดที่ 1 ว่า “โรศทุโรทนิ สากฺษา(ม)” แล้วแปลว่า “สร้างหลักฐานไว้เพื่อผู้ใคร่รู้” หากแต่ผู้เขียนตีความต่างออกไป เนื่องจากอ่านใหม่ในบรรทัดที่ 1 และ 2 ต่อกันเป็นคำว่า “เศาทุโรทนิสากฺย[สี]ห-” ซึ่งต่างเป็นคำศัพท์ที่บ่งถึงพระนามของพระพุทธเจ้า คือคำว่า “เศาทุโรทนิ” แปลว่า “พระผู้เป็นโอรสของพระเจ้าศุทโรทนะ” และ “สากฺย[สี]ห” แปลว่า “พระผู้เป็นสิงห์แห่งชาวศากยะ”

3) ข้อความที่ต่อเนื่องกันในบาทที่ 1 และ 2 ผู้เขียนสันนิษฐานคำที่หายไปแล้วอ่านใหม่ว่า “เศาทุโธทนิสาทย[ลึ]หวนน์ สฎุ[ช]ณั ฎุธรุ โส[ป]านณ ชินโพธิรัฐ[ป]ศุภคน” แปลว่า “ที่ประทับสำหรับพระองค์ผู้ทรงเป็นสิงห์แห่งชาวศากยะคือพระโอรสของพระเจ้าศุทโธทนะ ซึ่งเป็นประหนึ่งภูเขาที่พร้อมไปด้วยเครื่องประดับ เป็นดุจสะพานที่งดงามอยู่ในรูปแห่งพระโพธิญาณของพระชินเจ้า เป็นดุจแก้วประดับเศียรของเมือง (เทศะ)” ต่างจากที่ชะเอม แก้วคล้ายอ่านและแปลว่า “__หควนสฎุ__” (__ผู้เป็นเจ้าแห่งป่า__) “__ณั ฎุธรุ // โส__” (__ผู้เป็นใหญ่ในแผ่นดิน__) และ “__นณชินโพธิรัฐ__” (__เป็นผู้มีบิณฑูพุทธศาสนา (ผู้กล่าวถึงการตรัสรู้ของพุทธะ)__)

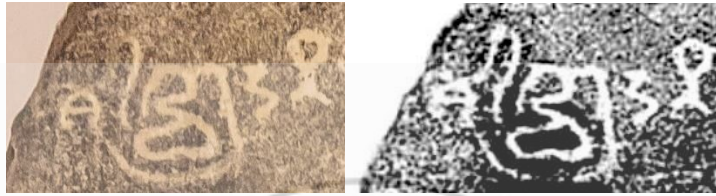
4) คำว่า “ศุภคนเทศสย” ชะเอม แก้วคล้ายแปลว่า “ของผู้เป็นใหญ่ในศุภคันทะ” เพราะเห็นว่าคำนี้เป็นคำเดียว โดยแยกศัพท์เป็น “ศุภคนท (ชื่อเมือง) + อีศ (ผู้เป็นใหญ่)” จึงมีผู้อ้างอิงต่อมาว่า “ศุภคันทะ” อาจจะเป็นชื่อเมืองโบราณซ้ำจำปามาแต่เดิม (ฎุธร ฎุมะธน, 2558, น. 37) หากแต่ผู้เขียนมีมุมมองที่แตกต่างออกไป เพราะเห็นว่าควรแยกเป็น 2 คำ คือ “ศุภคนเทศสย” กล่าวคือ “ศุภคน (มาจาก ศุภค)” แปลว่า “ที่งดงาม” เป็นคำขยายของคำว่า “โสปานณ” (เป็นดุจสะพาน) และ “เทศสย” แปลว่า “ของเมือง (เทศะ)” เมื่อเป็นเช่นนี้ก็ไม่ได้หมายความว่า เป็นชื่อเฉพาะของเมือง

โดยสรุปแล้วการพบว่าจารึกหลักนี้แต่งเป็นศารทูลวีกิริทิตฉันท์ ไม่ได้ชำระดีมากอย่างที่คาดคิด เมื่อแปลแล้วทำให้ได้คำแปลที่เป็นเอกภาพมากกว่าคำแปลเดิม สามารถเชื่อมโยงคำแปลเข้าด้วยกันได้ เนื้อหาเป็นการสรรเสริญพระพุทธเจ้าศากยมนีผู้ทรงเป็นอธิบดีเหนือผืนแผ่นดินทั้งหลาย เป็นการยืนยันว่าจารึกหลักนี้นับเนื่องในพุทธศาสนาอย่างแน่นอน แต่ก็เป็นที่น่าสังเกตว่าแม้จารึกหลักนี้จะไม่ได้ชำระดีมาก แต่ก็ไม่พบชื่อเฉพาะของกษัตริย์และชื่อเมืองเลย อยากรู้ก็ตามการอ่านและแปลใหม่นี้ก็ทำให้พบคำศัพท์สำคัญว่า “เศาทุโธทนิ” ซึ่งเป็นคำที่ไม่เคยปรากฏมาก่อนในจารึกภาษาสันสกฤตของประเทศไทย ผู้เขียนจึงได้นำเสนอในหัวข้อถัดไป

“เศาทุโธทนิ” (พระโอรสของพระเจ้าศุทโธทนะ) พระนามของพระพุทธเจ้า: คำสำคัญในจารึก

จากการเสนอคำอ่านและคำแปลใหม่ มีคำศัพท์สำคัญหนึ่งคำที่ผู้เขียนอ่านต่างจากชะเอม แก้วคล้าย คือ ในบรรทัดที่ 1 (ภาพ 7 และ 8) ชะเอม แก้วคล้ายอ่านว่า “โรศทุโธทนิ” และวิจารณ์รูปอักษรไว้ว่า “คำว่า โรศทุโธ ตามความหมายน่าจะเป็น รุ ศาทุธา แต่ รุ เรมะ อยู่บนอักษร ศ จึงอ่านเป็น รุ ศ” (กรมศิลปากร, 2559ก, น. 330) แต่ผู้เขียนเห็นต่างว่ารอยเส้นที่จารเหนืออักษร ศ ไม่ใช่ รุ เรมะ หากแต่เป็นรอยเส้นที่จารขึ้นไปแล้วโน้มลงมาเพื่อเชื่อมกับสระอาโดยใช้เป็นสระเอา

มากกว่า ซึ่งการเขียนสระเอาลักษณะนี้พบได้ทั่วไป เช่นในจารึกเมืองศรีเทพ (พช. 1) จารึกวัดเสมาเมือง (นศ.9) เป็นต้น ดังนั้น ผู้เขียนจึงอ่านคำนี้ใหม่เป็น “เศาทุโรทนิ”

ภาพ 7 และ 8 คำว่า “เศาทุโรทนิ” ในจารึกขัณฑ์ป่า 2

ที่มา: ปรับปรุงจาก https://db.sac.or.th/inscriptions/inscribe/image_detail/20210

ในแง่ไวยากรณ์สันสกฤต คำนี้มีศัพท์เดิมว่า “ศุโรทนิ” (บาลี: สุโรทนิ) แปลทับศัพท์ว่า “พระเจ้าศุโรทนิ” หมายถึงชื่อพระบิดาของเจ้าชายสิทธัตถะ (สันสกฤต: สิทธารถ) จากนั้นใช้วิธีสร้างคำแบบตัทธิต โดยลง อิณ ปัจจัย ตามสูตรที่ 1088 ในลขุสัทธานตกาโมที (คัมภีร์อธิบายสูตรไวยากรณ์อักษฺยาสยของปาณินิ) (Ballantyne, 1867, p. 357) ซึ่งทำให้มีความหมายเกี่ยวกับเหล่ากอ บุตร หรือลูกหลาน สร้างคำใหม่ขึ้นมาเป็น “เศาทุโรทนิ” แปลได้ว่า “พระโอรสของพระเจ้าศุโรทนิ” ซึ่งหมายถึง “พระพุทธเจ้า” นั่นเอง แม้จะเป็นที่ทราบอยู่แล้วว่าจารึกหลักนี้นับเนื่องในพุทธศาสนาตั้งแต่ในการอ่านแปลครั้งก่อน ๆ แต่การพบคำนี้ซึ่งเป็นพระนามของพระพุทธเจ้านั้นนับว่ามีความน่าสนใจ เพราะคำนี้ไม่ปรากฏในจารึกภาษาสันสกฤตในประเทศไทยมาก่อน น่าจะเป็นคำสำคัญคำหนึ่งของจารึกหลักนี้ ผู้เขียนจึงได้ตรวจสอบค้นหาคำนี้ที่ปรากฏในคัมภีร์พุทธศาสนาหลากหลายนิกายและในจารึกมานำเสนอไว้ดังนี้

1. การปรากฏในคัมภีร์พุทธศาสนานิกายต่าง ๆ

ผู้เขียนจะนำเสนอโดยแบ่งออกเป็น 2 หัวข้อ คือ พุทธศาสนาที่ใช้ภาษาสันสกฤตและพุทธศาสนาที่ใช้ภาษาบาลี ดังนี้

1.1 คัมภีร์พุทธศาสนาที่ใช้ภาษาสันสกฤต

1) พุทธจริตของพระอัสวโฆษ นิกายสรราวาสติวาท ราวพุทธศตวรรษที่ 7 ปรากฏการใช้ 3 ครั้ง ดังนี้

กาเล ตตศุ จารูปโยธรายำ

ยโศธรายำ สวโยศธรายาม ।

เศาทโธเทเน ราหุสปตนวกโตร

ชเชญ สุโต ราหุล เอว นามนา ॥ (2.46)

“ต่อมาในเวลาอันสมควร พระโอรสผู้มีพระพักตร์เหมือนกับศัตรูของราหู (พระจันทร์) พระนามว่า ราหุล ก็ประสูติแก่พระโอรสของพระเจ้าศุทโธทนะจาก พระนางยโศธรายำมีพระยุคลถันอันงดงามและทรงไว้ซึ่งพระเกียรติยศของ พระองค์”

(สำเนียง เลื่อมใส, 2547, น. 38)

อถาปรี วยธาธิปริตเทหิ

ต เอว เทวาะ สสุชุกรมนุชยม ।

ทฤษฏาวา จ ตั สสารถิมาพภาเช

เศาทโธทนิส ตทตทฤษฏีเรว ॥ (3.40)

“ครั้งนั้น เทวดาพวกเดิมนั่นเองก็ได้เนรมิตชายที่มีร่างกายเต็มไปด้วยโรค ขึ้นมาอีกคนหนึ่ง **พระโอรสของพระเจ้าศุทโธทนะ** ครั้นทอดพระเนตรเห็นชาย คนนั้นจึงตรัสกับสารถีโดยไม่ทรงละพระเนตรไปจากชายคนนั้นว่า”

(สำเนียง เลื่อมใส, 2547, น. 50)

อไถวมุกโต มคธาธิเปน

สุทถนมุเชน ปรีติกุลมรธม ।

สวสโถ'วีการะ กุลเศาจศุทระ

เศาทโธทนิร วากยมิโท ชคาท ॥ (11.1)

“ครั้งนั้นเมื่อพระราชแห่งชาวมคธตรัสเนื้อความที่ไม่น่าพึงใจด้วย พระพักตร์ที่เป็นมิตรอย่างนั้น **พระโอรสของพระเจ้าศุทโธทนะ** ผู้ทรงบริสุทธิ์ ด้วยความสะอาดแห่งราชตระกูล ผู้ทรงเชื่อมั่นและไม่ทรงหวั่นไหว จึงได้ตรัส ถ้อยคำนี้ว่า”

(สำเนียง เลื่อมใส, 2547, น. 189)

2) อมรโกศของอมรสิงหะ ราวพุทธศตวรรษที่ 11-13 เป็นเหมือนพจนานุกรมที่รวบรวมศัพท์พ้องความหมาย กล่าวว่า “เศาทโธหนี” เป็นพระนามหนึ่งของพระพุทธเจ้า ดังนี้

ส ศากยสีหะ สรวารถลิตหะ **เศาทโธหนีศ** จ สะ | (1.1.29)

เคาตมศจารกพนธุศ จ มายาเทวีสุตศ จ สะ II (1.1.30)

(“Amarakośa”, 2020)

“พระองค์ทรงพระนามว่า ศากยสิงหะ (ผู้เป็นสิงห์แห่งชาวศากยะ) สรวารถลิตหะ (ผู้ยังประโยชน์ทุกประการให้สำเร็จ) **เศาทโธหนี** (ผู้เป็นพระโอรสของพระเจ้าศุทโธหนะ) เคาตมะ (ผู้สืบจากตระกูลโคตม) อรรกพันธุ (ผู้เป็นเผ่าพันธุ์แห่งพระอาทิตย์) และมายาเทวีสุตหะ (ผู้เป็นพระโอรสของพระนางมายาเทวี)”

(แปลโดยผู้เขียน)

3) มาลิกาวทาน อวทานลำดับที่ 28 ในรัตนมาลาวทาน ของนิคายมหายาน ในประเทศเนปาล ราวพุทธศตวรรษที่ 17 ปรากฏการใช้ 1 ครั้งว่า

โย’ตร **เศาทโธหนี** ราชา จกรวรรตตี นฤปาธิปะ |

สรวุสทวิทิตารเถณ สมโพธิสาธโนทยตะ II 27.42(41) II

(“Ratnamālāvādāna”, 2020)

“พระองค์ผู้ทรงเป็นพระโอรสของพระเจ้าศุทโธหนะ (**เศาทโธหนี**) ทรงเป็นพระราชา จอมจักรพรรดิ เป็นใหญ่เหนือนรชน เพราะประโยชน์เกื้อกูลแก่สรรพสัตว์ จึงทรงบำเพ็ญเพียรเพื่อจะทำให้พระสัมโพธิญาณสำเร็จ ณ ที่นี้”

(แปลโดยผู้เขียน)

4) กฐินาวทาน ปรากฏการใช้ 1 ครั้งในบทประณามพจนว่า

ยะ ศรีมานุ สสุราสุโรรวีรตี ปาทารวินทารจิตตะ

สาภษาต ปุณฺณนิธานมจลคฺคฺรุศ จินตามณิฉะ สรวุวิต |

นิฉะเศโขเหตุตโทษชาลชฎิลละ **เศาทโธหนีฉะ** ปารคะ

ปายาท โว ภควาน มุณีศฺวรชินโน เททีปยมานทยุติฉะ II

(“Kāṭhināvadāna”, 2020)

“พระองค์ใดทรงเป็นผู้งามสง่า ทรงได้รับการน้อมบูชาแทบเบื้องบัวบาท จากปวงชนพร้อมทั้งเทวดาและอสูรอยู่เนื่องนิตย์ ทรงเป็นครู(ผู้สั่งสอน)สิ่งที่เป็นมงคลคือการสั่งสมบุญโดยประจักษ์แจ้ง ทรงเป็นประดุจแก้วจินตามณี ทรงเป็นลัทธิปัญญา ขอพระผู้ทรงเป็นพระโอรสของพระเจ้าศุทโธทนะ (เศาทโธทนะ) พระองค์นั้น ผู้ทรงกำจัดมุ่นมวดยมคือชายแห่งโทษะโดยไม่มีส่วนเหลือ ผู้ทรงถึงฝั่งแห่งความรู้ ผู้เป็นพระมุนีศวรชินเจ้า ผู้มีภคะ ผู้ทรงรุ่งโรจน์งดงาม จงคุ้มครองซึ่งท่านทั้งหลายด้วยเทอญ”

(แปลโดยผู้เขียน)

5) สัทธรรมปาราชิกา ของนิกายวัชรยาน ปรากฏการใช้ 1 ครั้ง ว่า
ยสยาภาท ไว กรุณา ตริโลเก
โลกสย ทูฆารณวโศษณานตม ।
เศาทโธทนะ ปารคส์ภาวพะ
สมพุทธรามย์ สุตตี นนามิ ॥

(“Saddharmapārijikā”, 2018)

“พระกรุณาของพระสัมพุทธเจ้าพระองค์ใดได้เป็นไปแล้วเที่ยวในโลก ทั้งสาม ข้าแต่พระองค์ผู้ถึงฝั่งมหาสมุทรแห่งการเวียนว่ายตายเกิด ข้าฯ ขอนมัสการซึ่งพระสัมพุทธเจ้าพระองค์นั้น ผู้เป็นพระโอรสของพระเจ้าศุทโธทนะ ผู้เป็นพระอารยะ ผู้เป็นพระสุคติ ผู้ทรงทำมหาสมุทรคือความทุกข์ของชาวโลกให้เหือดแห้งไป”

(แปลโดยผู้เขียน)

6) พุทธภักตวาทสโตตระ วรรณกรรมประเภทสโตตระสรรเสริญพระนาม พระพุทธเจ้า ของนิกายวัชรยานในเนปาล ปรากฏการใช้ 1 ครั้ง ว่า

พุทธานตทมกั ศานตัสสุทธี เศาทโธทนะ มุนิมิ ।
สุตตี สุตตี เสามย์ ศุภกรกีร์ตี นนามยทม ॥ 7 ॥

(“108 Buddhist stotras”, 2020)

“ข้าฯ ขอน้อมนมัสการซึ่งพระทุรทานตมกะ (ผู้ฝึกบุรุษที่ฝึกได้ยาก) พระศานตะ (ผู้สงบ) พระศุทธะ (ผู้บริสุทธิ์) พระเศาทโททนี (ผู้เป็นพระโอรสของพระเจ้าศุทโททนะ) พระมุนี พระสุคต พระสุคติ พระเสามยะ (ผู้รู้ نرمย์) และ พระศุภกริรติ (ผู้มีพระเกียรติยศดงาม)”

(แปลโดยผู้เขียน)

7) มหาโพธิภักฎารกสโตตระ วรรณกรรมประเภทสโตตระสรรเสริญพระนามพระพุทธเจ้า ของนิกายวัชรยานในเนปาล ปรากฏการใช้ 1 ครั้ง ว่า

ศาสตารมครุย์ นรวิรวีร์

มายาสุตํ การุณิกํ ชินนทรม ।

เศาทโททนี โลกวิทํ มุนินทํ

ศรีศากยสีหํ ปรณมามิ นิตยม ॥ 4 ॥

(“108 Buddhist stotras”, 2020)

“ข้าฯ ขอนอบน้อมซึ่งพระศาสดา พระอัครยะ (ผู้เลิศล้ำ) พระนรวิรวีระ (ผู้แก้แค้นเหมือนนรชน) พระมายาสุตตะ (ผู้เป็นพระโอรสของพระนางมหายา) พระการุณิกะ (ผู้มีความกรุณา) พระชินนทระ พระเศาทโททนี (ผู้เป็นพระโอรสของพระเจ้าศุทโททนะ) พระโลกวิทะ (ผู้รู้แจ้งซึ่งโลก) พระมุนินทระ และพระศรีศากยสิงหะ ตลอดกาลเนื่องนิตย์”

(แปลโดยผู้เขียน)

8) ศากยสิงหสโตตระ วรรณกรรมประเภทสโตตระสรรเสริญพระนามพระพุทธเจ้า ของนิกายวัชรยานในเนปาล ปรากฏการใช้ 1 ครั้ง ว่า

เศาทโททนี เคตมิपालนียํ

มายาสุตํ มารชิตํ มทานตม ।

มเหศวราทโยรู มหนิยมูรติ-

มเมยมาหาคมยเมยธรมม ॥ 6 ॥

(“108 Buddhist stotras”, 2020)

“ข้าฯ ขอนอบน้อมซึ่งพระเศาทโททนี (ผู้เป็นพระโอรสของพระเจ้าศุทโททนะ) พระเคตมิपालนียะ พระมายาสุตตะ พระมารชิตะ พระมหานตะ

ผู้มีพระวรกายที่ควรแก่การบูชาจากพระมหาดวงเป็นต้น ผู้มีความยิ่งใหญ่อันนับ
ประมาณมิได้ (อเมยมาหาตมย) ผู้มีพระธรรมอันไร้ขอบเขต (อเมยธรม)”

(แปลโดยผู้เขียน)

9) นามาชฎศตกะ วรรณกรรมสันสกฤตของลังกา สันนิษฐานว่าเป็นของ
สำนักอภัยคีรีวิหาร สมัยโปลินนารุวะ ไม่ปรากฏชื่อผู้ประพันธ์ มีความคล้ายกันกับพุทธบัญญัติ
สโตตระของเนปาล ปรากฏการใช้ 1 ครั้ง ว่า

ทุรทานตหมกั สรวयी कुठुँ **เศาทุโรทนี** मुनिम् ।

सुकुतुँ सुकुतीँ सेामयीँ सुगुरगीरुतीँ नमामयम् ॥ 7 ॥

(Chandawimala, n.d.)

“ข้าฯ ขอน้อมนมัสการซึ่งพระผู้ฝึกบุรุษที่ฝึกได้ยาก (ทุรทานตหมกะ)
พระสรวายะ พระผู้บริสุทธิ์ (คุทุธ) พระเศาทุโรทนี (ผู้เป็นพระโอรสของพระ
เจ้าคุทุธนะ) พระมุณี พระสุคต พระสุคตติ พระผู้มีความรื่นรมย์ (เสามย) และ
พระผู้มีพระเกียรติยศดงาม (ศุกรगीरुती)”

(แปลโดยผู้เขียน)

1.2 คัมภีร์พุทธศาสนาที่ใช้ภาษาบาลี

ในฝ่ายภาษาบาลีไม่มีสระเอา จากคำว่า “เศาทุโรทนี” จึงแปลงเป็นคำว่า
“สุทุโรทนี” ดังที่ปรากฏในอภิธานูปทีปิกา (1.4) (ชินวรสิริวัฒน์, สมเด็จพระสังฆราชเจ้า
กรมหลวง, 2541, น. 3) ซึ่งมีอายุราว พ.ศ. 1700 โดยแปลงมาจากอมรโกศของฝ่ายสันสกฤต
ต่อมอภีธานูปทีปิกากฎีกา (พ.ศ. 1859) อธิบายคำนี้ว่า “ข้าฯสุกอันบริสุทธิ์มีแก่พระราชอาพระองค์
นั้น เหตุนั้น พระราชาพระองค์นั้นจึงชื่อว่า สุทุโรทนะ, เหล่ากอ (หรือเชื้อสาย) ของพระเจ้า-
สุทุโรทนะนั้น จึงชื่อว่า สุทุโรทนี (ผู้สืบเชื้อสายของพระเจ้าสุทุโรทนะ)” (สุทุธั โอทนั อสุลาตี
สุทุโรทโน, ตสส อปจจัน สุทุโรทนี) (พระศรีสุทธิพงศ์, 2527, น. 13) และอภิธานูปทีปิกาสุจิอธิบาย
เหมือนฎีกาว่า “เหล่ากอของพระเจ้าสุทุโรทนะชื่อว่า สุทุโรทนี” (สุทุโรทนสส รณญเ อปจจัน
สุทุโรทนี) แต่ได้ระบุเรื่องไวยากรณ์เพิ่มเติมว่า ลง “ณิ ปัจจัย” ด้วย (ณิ ปัจจัยโนโคตตตัทธิต)
 (“อภิธานูปทีปิกา และอภิธานูปทีปิกาสุจิ ฉบับมหาบัณฑิตวิทยาลัย”, 2560, น. 905)

น่าสังเกตว่าแม้คำนี้จะถูกบันทึกในคัมภีร์ประเภทอภิธานของฝ่ายบาลีก็จริง แต่เท่าที่
ผู้เขียนค้นข้อมูลแล้วไม่พบการใช้จริงในคัมภีร์ใดเลย นอกเสียจากในชินวงศ์ที่ที่ประพันธ์โดยท่าน

เมธานันทะ ณ ประเทศศรีลังกาใน พ.ศ. 2460 (ตรงกับรัชกาลที่ 6) อันถือว่าเป็นวรรณกรรมบาลีสมัยใหม่ ผู้เขียนพบว่าคำว่า “สุทโธทนิ” ปรากฏในเรื่องทั้งหมด 3 ครั้ง หากแต่ได้แปลง -นิ เป็น -นี แล้ว ดังนี้

ตสมี กाले कपटिक्के चाटो महासेणुत्थिपि
 ปตโต ราชคคหปุรวรํ สทโธ สุทตตาทิโธ ।
 พุทโธ หุตวา ยมธิวสเต’ตย’สโสสิ **สุทโธทนิ**
 ปจจุสสมิ อมรวิน္ณทวารเรน ตตฺรา’คมา ॥ 15.95 ॥

(“Jinavamsadipa”, n.d.)

“ในเวลานั้น มหาเศรษฐีนามว่าสุทตตะ (อนาถปิณฑิกเศรษฐี) ผู้เกิดในตระกูลคฤหบดี ก็พลันถึงเมืองราชคฤห์อันประเสริฐ มีความศรัทธา ได้ฟังว่า ‘พระโอรสของพระเจ้าสุทโธทนะ (สุทโธทนิ) เป็นพระพุทธเจ้าแล้ว ประทับอยู่ (ณ เมืองนี้)’ จึงได้ไปยังที่นั่น ทางประตูที่เหล่าเทวดาเปิดให้แล้วในเวลาเช้าตรู่”

(แปลโดยผู้เขียน)

เยสํ โปธนสตติยา สุมติยา จา’นณฺเณโยโย สยํ
 พุทตฺตา จ ยถา วิกาสปทุมํ โส พุชฌนฺณฐเณปิ ।
 นานาพุทฺธคุณสส วิสฺสวนโต พุทโธติ **สุทโธทนิ**
 อพุกฺคณฺณิ ติพุทฺธเขตตถาวเน ตํกิตติคิตฺตสฺโร ॥ 25.8 ॥

(“Jinavamsadipa”, n.d.)

“พระสุทโธทนิพระองค์นั้น ผู้ทรงไม่มีผู้อื่นนำไปได้ด้วยหอกคือพระปัญญาและด้วยพระดำริอันดีงาม เพราะทรงตรัสรู้ได้โดยพระองค์เอง ราวกับดอกปทุมที่แย้มบานเองฉะนั้น จึงทรงมีพระนามว่า “พุทธะ” เพราะความหมายว่ารู้แจ้ง คือเพราะการแผ่ขยายออกไปแห่งพุทธคุณนานาประการ พระสุรัสวดีคือบทเพลงแห่งเกียรติยศของพระพุทธเจ้าพระองค์นั้น ฟังไปแล้วในพุทธเขตทั้ง 3”

(แปลโดยผู้เขียน)

ชีณตฺตา ปรมาย มคฺคมติยา พุพฺพุทธิยา พุทธิยา
 ลทฺตตฺตาปี อนฺตตรฺตฺตรคฺคณาลงการสามคฺคิยา ।
 โส สมโพธิปฺรายโณ สิริขโณ พุทโธติ **สุทโธทนิ**
 โลกมโณธิมลฺงกริ นิชยโสกลโลลมาลาหิ’มํ ॥ 25.12 ॥

(“Jinavamsadipa”, n.d.)

“เพราะความสิ้นไปแห่งอวิชา เนื่องจากพระปัญญาญาณที่นำไปสู่หนทาง (มรรค) อันยอดเยี่ยม และเพราะทรงได้การตรัสรู้ เนื่องจากความปรักพร้อมแห่งเครื่องอสังการคือพระคุณอันสูงสุดที่ไม่มีสิ่งใดยิ่งกว่า **พระสุทโธทนี** พระองค์นั้น ทรงมีพระสัมโพธิญาณเป็นเบื้องหน้า ทรงเป็นผู้รุ่งโรจน์เพราะทรงประกอบด้วยสิริ (สิริชนะ-ศรีชนะ) จึงทรงพระนามว่า ‘พุทธะ’ ได้ทรงตกแต่งมหาสมุทรคือโลกใบนี้แล้วด้วยเกลียวคลื่นคือพระเกียรติยศของพระองค์เอง”

(แปลโดยผู้เขียน)

2. การปรากฏในศิลาจารึก

ผู้เขียนได้สืบค้นข้อมูลในจารึกพบว่ามีปรากฏในจารึก 2 หลัก ดังนี้

1. จารึกพบที่พุทธคยาซึ่งระบุว่าพระพุทธเจ้าปรินิพพานแล้วได้ 1,813 ปี (Indraji, 1984) มีเนื้อหาตอนหนึ่งกล่าวถึงพระเจ้าปุรุโชตมสิงหะถวายพระกุฏิอันงดงามราวกับพระคันธกุฏิของพระพุทธเจ้า ดังความว่า

โส'ยั ทฤษฏุมิโว'ตตมึ ชินปุริ ยาทสย ปุณยัตมโน
รัตนศรีทหิตะ สุตสย จ ตถา มาณิกยสีหสย ทิ ।
ปุณโยทเทศวสาจ จการ รุจิริรา **เศาทโธทนะ** ศรทชยา
ศรีมทคนธกุฎิมิมามิว กุฎิ' โมกษสย เสาขยสย จ ॥

(Indraji, 1984, p. 342)

“(พระเจ้าปุรุโชตมสิงหะ)พระองค์นี้นั้น เพราะทรงมีพระราชศรัทธาต่อพระโอรสของพระเจ้า**สุทโธทนะ (พระพุทธเจ้า)** จึงได้ทรงสร้างพระกุฏิอันงดงามนี้ไว้สำหรับความหลุดพ้นและความสุข อันประดุจพระคันธกุฏิอันรุ่งเรือง(ของพระพุทธเจ้า) เนื่องจากประสงค์จะแสดงซึ่งบุญของพระเจ้ามานิกยสิงหะ ผู้เป็นพระโอรสของพระราชธิดา(ของพระองค์)ผู้ชื่อว่ารัตนศรี ผู้มีใจตั้งมั่นในบุญ ราวกับจะดำเนินไปเพื่อทอดพระเนตรซึ่งชินปุระ (เมืองของพระพุทธเจ้า) อันยอดเยี่ยม”

(แปลโดยผู้เขียน)

2. จารึกโคกยายหอม (Kuk Yay Hom) (K.86) ของพระเจ้าชัยวรมันที่ 6 (พ.ศ. 1623-1650) ปรากฏในข้อความเปรียบเทียบกับพระเจ้าชัยวรมันที่ 6 ดังความว่า

ยศ ศรีชยาทิตยปฐาภิธาน

ราชาธิราชโฆ'ธิตาตมลาภะ I

หะขารณวปลาวิตโฆจนารถิ

เศาทโธทนิศ ศากยปุเร ยถาสีต II 3 II

(Coedès, 1953, p. 284)

“พระราชอาพระองค้ไคตรงเป็นราชาธิราช ประสูติในพระนครอันมีนามว่า
ชยาทิตยะอันรุ่งเรือง ผู้ทรงมีประสงค์จะปลดปล่อยมหาชนผู้ถูกมหาสมุทรคือ
ความทุกข์ท่วมทับ พระราชาพระองค้ นั้นราวกับพระเศาทโธทนนิ (พระโอรสของ
พระเจ้าศุทโธทนะ) ประสูติในพระนครของเหล่าศากยะณะนั้น”

(แปลโดยผู้เขียน)

จากที่ผู้เขียนได้ตรวจสอบค้นหาคำว่า “เศาทโธทนนิ” ที่ปรากฏในคัมภีร์พุทธศาสนานิกาย
ต่าง ๆ และในจารึกทำให้ได้ข้อสรุปดังต่อไปนี้

1) คำนี้ปรากฏในคัมภีร์ที่มีอายุเก่าที่สุดคือ พุทธจริตของพระอัสวโฆษ ราวพุทธศตวรรษ
ที่ 7 ซึ่งถูกใช้ 3 ครั้งซึ่งมากกว่าเรื่องอื่น ๆ ที่ปรากฏเพียงครั้งเดียว (ในกรณีนี้ไม่นับชินวงศ์ที่ป
ซึ่งเป็นวรรณกรรมบาลีสสมัยใหม่) เป็นไปได้ว่าผู้ที่ผูกคัมภีร์นี้ขึ้นมาอาจเป็นพระอัสวโฆษ

2) ปรากฏทั้งในพุทธศาสนานิกายเถรวาทที่ใช้ภาษาสันสกฤตคือนิกายสรรวาสตีวาท และ
เถรวาทที่ใช้ภาษาบาลี รวมถึงนิกายมหายาน นิกายวัชรยาน

3) ใช้สำหรับพระพุทเจ้าศากยมนิ โอรสของพระเจ้าศุทโธทนะเท่านั้น มิได้หมายถึง
พระพุทเจ้าองค์อื่น ๆ

4) ปรากฏในบริบททั้งในตอนที่ตรัสรู้แล้วและยังไม่ได้ตรัสรู้ เนื่องจากวิเลอกใช้คำที่ลง
ฉันทลักษณ์เป็นสำคัญ

5) ใช้ในฝ่ายสันสกฤตมากกว่าบาลี (ในบาลีหมายถึงที่แปลงมาเป็น “สุทโธทนนิ” แล้ว)

จากหลักฐานการปรากฏคำว่า “เศาทโธทนนิ” ในคัมภีร์พุทธศาสนาหลากหลายนิกาย
ข้างต้น ผู้เขียนจะนำไปเชื่อมโยงกับคำนี้ที่ปรากฏในจารึกชัษจำปา 2 ในหัวข้อถัดไป

“เศาทโธหนี” ในจารึกชัยจำปา 2: ข้อสันนิษฐานเรื่องความสัมพันธ์กับพุทธศาสนานิกาย สรรวาสติวาท

“สรรวาสติวาท” (ส. สรรวาสติวาท; ป. สัพพตติกวาท) เป็นหนึ่งใน 18 นิกายแห่งยุคแตกนิกายของพระพุทธศาสนาในสมัยอินเดียโบราณ ในหลักฐานฝ่ายบาลีคือคัมภีร์ที่ *ปวงค์ระบุน่า* นิกายนี้แยกออกมาจากนิกายมโหสิสาสะ หากแต่ในคัมภีร์ *สมยเกโทปรจนจักร* ของนิกายสรรวาสติวาทเองระบุน่าแยกออกมาจากนิกายเถรวาท (สเถวีรวาท) โดยตรง (เมธี พิทักษ์ธีระธรรม, 2559, น. 68, 76) นิกายนี้ใช้ภาษาสันสกฤตบันทึกหลักธรรมคำสอน มีความใกล้เคียงกับเถรวาทที่ใช้ภาษาบาลีมากที่สุด แต่ก็มีแนวคิดบางประการที่แตกต่างกัน (Bapat, 1956, p. 105-106) เจริญรุ่งเรืองขึ้นอยู่ในแคว้นมคธและทางตะวันตกเฉียงเหนือของอินเดียโบราณ (ปัจจุบันคือปากีสถาน) ได้รับการอุปถัมภ์จากพระเจ้ากนิษกะ กล่าวได้ว่านิกายสรรวาสติวาทนี้เป็นนิกายเถรวาทที่ใช้ภาษาสันสกฤตหรือเรียกได้ว่าเป็น “เถรวาทฝ่ายเหนือ” (อุตตรนิกาย)

แม้คำว่า “เศาทโธหนี” ใน *จารึกชัยจำปา 2* จะพบได้ในคัมภีร์พุทธศาสนาภาษาสันสกฤตหลายนิกายดังที่ได้นำเสนอไปแล้ว แต่จากบริบทด้านพื้นที่ของเมืองโบราณชัยจำปาซึ่งพบจารึกหลักธรรมภาษาบาลีจากพระไตรปิฎกอันเป็นภาษาที่ใช้ในนิกายเถรวาทฝ่ายใต้ (ทักษิณนิกาย) จากลังกา ผู้เขียนจึงตั้งข้อสังเกตว่า *จารึกชัยจำปา 2* ที่ใช้ภาษาสันสกฤตเพียงหลักเดียวในบริเวณนี้ ทั้งยังมีการสัมผัสกับภาษาบาลี หากจะเกี่ยวข้องกับนิกายเถรวาทก็คงเป็นนิกายเถรวาทฝ่ายเหนือ (อุตตรนิกาย) ที่ใช้ภาษาสันสกฤตนั่นก็คือ “นิกายสรรวาสติวาท” นั่นเอง ซึ่งคำว่า “เศาทโธหนี” ที่ปรากฏเก่ากว่า *จารึกชัยจำปา 2* นี้ก็มีใช้ในคัมภีร์ของนิกายนี้นั่นคือ *พุทธจริต* ของพระอศโฆษ บริเวณเมืองโบราณชัยจำปาแห่งนี้จึงอาจเป็นการผสมผสานกันระหว่างพุทธศาสนาเถรวาทที่ใช้ภาษาบาลีและสันสกฤตก็เป็นได้ เนื่องจากมีหลักฐานทางโบราณคดีที่แสดงให้เห็นถึงร่องรอยของนิกายสรรวาสติวาทในวัฒนธรรมทวารวดีภาคกลางของประเทศไทยอยู่บ้าง เช่น พระพิมพ์ดินเผาจากราชบุรีที่ด้านหน้ามีรูปพระพุทธเจ้าแสดงมหาปาฏิหาริย์ตามที่ปรากฏในคัมภีร์ *ทิวาวทาน* ของนิกายสรรวาสติวาท แต่ด้านหลังมีจารึกคาถาเย ธมมา ภาษาบาลี (ธนฤต ลอสุวรรณ, 2547, น. 153-158)

ดังนั้น *จารึกชัยจำปา 2* ซึ่งเป็นจารึกภาษาสันสกฤตเพียงหลักเดียวในท่ามกลางจารึกภาษาบาลีบริเวณเมืองโบราณชัยจำปานี้จึงอาจเป็นจารึกที่นับเนื่องในพุทธศาสนานิกายเถรวาทที่ใช้ภาษาสันสกฤตนั่นคือนิกายสรรวาสติวาทก็เป็นได้

บทสรุป

จารึกชัยจำปา 2 แต่เดิมในทะเบียนประวัติระบุว่า “ชำรุดมาก” (กรมศิลปากร, 2559ก, น. 328) เพราะคาดว่าจารึกหลักนี้น่าจะมีความกว้างในด้านซ้ายและขวามากกว่านี้หรืออ่านวนรอบไปทางขวามือเหมือนจารึกประเภทเสาแปดเหลี่ยมที่พบบริเวณเดียวกัน จึงอาจเป็นเหตุผลที่หนังสือ *จารึกในประเทศไทย เล่ม 1* ใส่ขีดยาว (_____) ไว้เพื่อระบุว่าตัวอักษรที่หายไปนั้นกำหนดไม่ได้ว่ามีกี่ตัว แต่ผู้เขียนได้พิจารณาอ่านใหม่และพบว่าจารึกหลักนี้ไม่ได้มีความกว้างมากไปกว่านี้และไม่ได้อ่านวนรอบไปทางขวามือเหมือนจารึกประเภทเสาแปดเหลี่ยม หากแต่อ่านสุดบรรทัดแล้วต้องอ่านบรรทัดถัดมา เมื่อพิจารณาข้อความใหม่จากการอ่านเช่นนี้แล้วพบว่าจารึกหลักนี้แต่งเป็นศรทูลวโรวาทิตฉันทจำนวน 1 บท ไม่ได้ชำรุดมากอย่างที่คิด มีเพียง 5 ตัวอักษรที่หายไป ซึ่งชำรุดในตำแหน่งคำแรกของขอบด้านซ้ายจารึก ตั้งแต่บรรทัดที่ 1 ถึง 5 และผู้เขียนได้สันนิษฐานคำที่หายไปนี้ขึ้นมาโดยอิงตามบริบทและข้อกำหนดของฉันทลักษณ์จนนำไปสู่การอ่าน แปล และตีความใหม่

จากการอ่าน แปล และตีความใหม่ทำให้ได้คำแปลที่เป็นเอกภาพมากกว่าคำแปลเดิมสามารถเชื่อมโยงคำแปลเข้าด้วยกันได้ ทำให้ทราบว่าเนื้อความในจารึกเป็นการสรรเสริญพระพุทธเจ้าศากยมุนีผู้ทรงเป็นอธิบดีเหนือผืนแผ่นดินทั้งหลาย นอกจากนี้การพบคำว่า “เศาทุโรทนิ” (พระโอรสของพระเจ้าศุทโรทนะ) และ “สากย[สี]ห” (พระผู้เป็นสิงห์แห่งชาวศากยะ) ซึ่งเป็นพระนามของพระพุทธเจ้าศากยมุนีนั้นยังเป็นการยืนยันว่าจารึกหลักนี้นับเนื่องในพุทธศาสนาอย่างแน่นอน

อนึ่ง คำศัพท์สำคัญว่า “เศาทุโรทนิ” นี้ไม่ปรากฏในจารึกภาษาสันสกฤตในประเทศไทยมาก่อน จากการตรวจสอบค้นหาคำนี้ในคัมภีร์พุทธศาสนาหลายนิกายพบว่า เป็นคำที่มีใช้ในคัมภีร์ของนิกายสรรพาสติวาท มหายาน วัชรยาน เป็นต้น แต่จากบริบทด้านพื้นที่ของเมืองโบราณชัยจำปาซึ่งพบจารึกหลักธรรมภาษาบาลีจากพระไตรปิฎกอันเป็นภาษาที่ใช้ในนิกายเถรวาทฝ่ายใต้ (ทักษิณนิกาย) จากลังกา *จารึกชัยจำปา 2* ที่เป็นจารึกภาษาสันสกฤตเพียงหลักเดียวในบริเวณนี้ ทั้งยังมีการสัมผัสกับภาษาบาลี จึงอาจเป็นจารึกที่นับเนื่องในพุทธศาสนานิกายเถรวาทฝ่ายเหนือ (อุตตรนิกาย) ที่ใช้ภาษาสันสกฤตนั้นก็คือนิกายสรรพาสติวาทก็เป็นได้ เพราะในวัฒนธรรมทวารวดีภาคกลางของประเทศไทยก็พบร่องรอยของนิกายนี้อยู่บ้าง เช่น พระพิมพ์ดินเผาจากราชบุรี (ชนกฤต ลอสุวรรณ, 2547, น. 153-158)

กิตติกรรมประกาศ

ขอขอบพระคุณอาจารย์ชะเอม แก้วคล้าย ผู้เป็นปฐมแห่งการอ่านแปลจารึกหลักนี้ ซึ่งถ้าไม่มีการอ่านและแปลของท่าน ผู้เขียนก็คงไม่อาจนำมาต่อยอดความรู้นี้ได้ ขอขอบพระคุณ ผศ. ดร.จิรพัฒน์ ประพันธ์วิทยา ที่ได้กรุณาตรวจคำอ่านและคำแปลจารึกหลักนี้ด้วยความเอาใจใส่ ขอขอบพระคุณพระมหาญาณธวัช มายะ และพระมหาพรภวิทย์ อุปชัย ที่ได้เอื้อเพื่อข้อมูล บางประการและช่วยตรวจสอบคำแปลภาษาสันสกฤตเป็นภาษาไทยในบทอื่น ๆ ขอขอบคุณ ผู้ทรงคุณวุฒิที่ได้กรุณาชี้แนะข้อบกพร่องอันเป็นประโยชน์ต่อการปรับปรุงบทความให้ดียิ่งขึ้น หากจะมีคุณความดีประการใดเกิดจากบทความนี้ ผู้เขียนขอบแต่อาจารย์ชะเอม แก้วคล้าย ผู้บุกเบิก และครูผู้สอนจารึกทุกท่าน อย่างไรก็ตาม หากจะมีข้อผิดพลาดเกิดขึ้น เป็นความรับผิดชอบของผู้เขียนแต่เพียงผู้เดียว

เอกสารอ้างอิง

- กรมศิลปากร. (2559ก). *จารึกในประเทศไทย เล่ม 1* (พิมพ์ครั้งที่ 2 แก้ไขเพิ่มเติม). กรุงเทพฯ: หอสมุดแห่งชาติ กรมศิลปากร.
- กรมศิลปากร. (2559ข). *จารึกในประเทศไทย เล่ม 2* (พิมพ์ครั้งที่ 2 แก้ไขเพิ่มเติม). กรุงเทพฯ: หอสมุดแห่งชาติ กรมศิลปากร.
- ชินวรสิริวัฒน์, สมเด็จพระสังฆราชเจ้า กรมหลวง. (ทรงเรียงเรียง). (2541). *พระคัมภีร์ อภิชานูปทีปิกา หรือพจนานุกรมภาษาบาลีแปลเป็นไทย* (พิมพ์ครั้งที่ 5). กรุงเทพฯ: มหามกุฏราชวิทยาลัย.
- ชนกฤต ลออสุวรรณ. (2547, มกราคม - มิถุนายน). พระพิมพ์ดินเผาจากราชบุรี : ร่องรอย ความสัมพันธ์ระหว่างนิกายเถรวาท-มหายานในสมัยทวารวดี. *ดำรงวิชาการ*, 3(5), น. 152-161.
- เมธี พิทักษ์ธีระธรรม. (2559, กรกฎาคม - ธันวาคม). Samayabhedoparacanacakra: คำแปล พร้อมเชิงอรรถวิเคราะห์ (2). *ธรรมธारा*, 2(2), น. 57-104.
- พระศรีสุทธิพงศ์. (เรียบเรียง). (2527). *อภิชานูปทีปิกากฎีกา*. กรุงเทพฯ: เทคนิค (19).
- ภูธร ภูมะธน. (2558). รูปเคารพเนื่องในพระพุทธศาสนา. ใน ภูธร ภูมะธน (บ.ก.), *ขับจำปา: พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ จัหวัดลพบุรี* (น. 33-67). กรุงเทพฯ: อมรินทร์พริ้นติ้ง แอนด์ พับลิชชิ่ง.
- วิสุทธ์ บุษยกุล. (2554). *แบบเรียนภาษาสันสกฤต*. กรุงเทพฯ: โครงการเผยแพร่ผลงานวิชาการ คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.

ศูนย์มานุษยวิทยาสิรินธร (องค์การมหาชน). (2562). *จารึกชัยจำปา 2*. สืบค้นจาก <https://db.sac.or.th/inscriptions/inscribe/detail/925>

สำนักงานราชบัณฑิตยสภา. (2560). *พจนานุกรมศัพท์ภาษาศาสตร์ (ภาษาศาสตร์ทั่วไป) ฉบับราชบัณฑิตยสภา*. กรุงเทพฯ: สำนักงานราชบัณฑิตยสภา.

สำเนียง เลื่อมใส. (2547). *มหากาพย์พุทธจริต*. กรุงเทพฯ: ศูนย์สันสกฤตศึกษา มหาวิทยาลัยศิลปากร.

_____. (2553). *มหาวัสตฺถุอวทาน เล่ม 1*. กรุงเทพฯ: มุลินิสนสกฤตศึกษาในพระบรมราชูปถัมภ์ สมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี.

อภิธานปทีปิกา และอภิธานปทีปิกาสูจิ ฉบับมหามกุฏราชวิทยาลัย. (2560). (พิมพ์ครั้งที่ 3). กรุงเทพฯ: มหามกุฏราชวิทยาลัย.

อุเทน วงศ์สถิตย์. (2556). *คำอ่านและการตีความใหม่ จารึกเสาแปดเหลี่ยม 2 (ชัยจำปา)*. สืบค้นจาก <https://db.sac.or.th/inscriptions/articles/detail/11959>

108 Buddhist stotras. (2020). Retrieved from http://gretil.sub.uni-goettingen.de/gretil/corpuSteI/transformations/html/sa_108-buddhist-stotras.htm

Amarakośa. (2020). Retrieved from http://gretil.sub.uni-goettingen.de/gretil/corpuSteI/transformations/html/sa_amarasiMha-nAmaliGgAnuzAsana.htm

Bapat, P. V. (1956). *2500 Years of Buddhism*. New Delhi: The Ministry of Information and Broadcasting of the Government of India.

Ballantyne, James R. (1867). *The Laghu Kaumudi: a Sanskrit Grammar* (2nd ed). Benares: E. J. Lazarus.

Coedès, G. (1953). *Inscriptions du Cambodge Vol. V*. Paris: Imprimerie d'extreme-Orient.

Chandawimala, Rangama. (n.d.). *The Nāmāṣṭaśataka of Sri Lanka and the Buddhahattārika Stotram in Nepal*. Retrieved from https://www.academia.edu/37465490/The_Namastasataka_of_Sri_Lanka_and_the_Buddhabhattaraka_Stotram_in_Nepal

Indraji, Pandit Bhagwanlal. (1984). An inscription at Gaya dated in the year 1813 of Buddha's Nirvana, with two others of the same period. In Jas. Burgess (ed.). *The Indian antiquary: a journal of oriental research Vol. X-1881* (reprint) (p. 341-347). Delhi: Swati Publications.

Jinavamsadīpa. (n.d.). Retrieved from http://gretil.sub.uni-goettingen.de/gretil/2_pali/7_poe/jinava_u.htm

Kaṭhināvadāna. (2020). Retrieved from http://gretil.sub.uni-goettingen.de/gretil/corpus/tei/transformations/html/sa_kaThinAvadAna.htm

Ratnamālāvadāna. (2020). Retrieved from http://gretil.sub.uni-goettingen.de/gretil/corpus/tei/transformations/html/sa_ratnamAlAvadAna.htm

Saddharmapārājjikā. (2018). Retrieved from <http://www.dsbcproject.org/canon-text/content/766/2894>

Shastri, Satya Vrat. (2014). *Sanskrit Inscriptions of Thailand*. Delhi: Vikas Computer&Printers.

